

U početku stvori Bog... obitelj (Post 1,1.27s)

Biti ili ne biti obitelji znači biti ili ne biti života i samoga svijeta

*Pero Vidović**

Sažetak

Polazište članka su ekleziološko–kristološke bračne upute (Ef 5,21–33) u kućnom obiteljskom pravilniku (Ef 5,21–6,9) koje se temelje na biblijskoj teologiji stvaranja. Prvi dio studije je kratki osvrt na situaciju obitelji u vremenu pisanja toga pravilnika, a zatim u našem vremenu. Drugi dio razlaže razumijevanje braka i obitelji u dva biblijska teksta o stvaranju braka i obitelji: svećeničkom (Post 1,26–28) i jahvističkom (Post 2,7–25). Prema tim tekstovima, bračni par, odnosno obitelj, čini završnicu Božjega stvaranja. Muškarcu i ženi, njemu i njoj koji su jednakovrijedni u različitosti, bračnom paru, svojoj (Božjoj) slici, svom suradniku na zemlji, Stvoritelj je povjerio svijet dvostrukim blagoslovom koji je dvostruko usmjeren prema životu: rađanjem djece i čuvanjem zemlje kao svoje i Božje kuće. Taj Božji stvaralački blagoslov upućen je ustvari svakom bračnom paru, svih vremena. Prema Bibliji stoga obitelj ne može imati alternativu. Zapravo, biti ili ne biti obitelji znači biti ili ne biti ljudskoga života i samoga svijeta. Ključne riječi: Obitelj, brak, muž, žena, potomstvo, različitost i jednakovrijednost, stvaralački blagoslov, alternativni oblici životnih zajednica, svećenički tekst o stvaranju, jahvistički tekst o stvaranju.

Uvod

Kršćanskoj¹ zajednici u Efezu, koja se sastojala od onih »izdaleka« (usp. Ef 2,13), tj. pogana, i onih »izbliza« (usp. Ef 2,17), tj. židova, Pavao² piše u dvade-

* Dr. sc. Pero Vidović, Filozofski fakultet Družbe Isusove u Zagrebu. Adresa: Jordanovac 110, p. p. 169, 10001 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: pvidovic@ffdi.hr

1 Ovaj je članak priređen na temelju predavanja koje sam održao polaznicima 38. obiteljske ljetne škole u Zagrebu, 28. kolovoza 2009.

setak redaka (Ef 5,21–6,9) nešto poput kućnoga obiteljskog pravilnika. Osobno smatram da te Pavlove riječi, posebno one o braku (rr. 21–33), predstavljaju sve-topisamski sažetak biblijskog razumijevanja braka i obitelji.

Povezanost muža i žene Pavao oslikava na ekleziološko–kristološkom platnu. Ta je veza poput one između Krista i Crkve. Konkretno, od muža se očekuje da ljubi svoju ženu kao što je Krist ljubio Crkvu. A ljubio ju je potpuno, bez i najmanje rezerve. Nije bio samo spreman podnijeti za nju svaku žrtvu, nego je za nju dao vlastiti život.

Od žene pak, supruge, očekuje se poštivanje muža, kojemu je ideal onakvo poštivanje kakvo Crkva, tijelo, pokazuje prema Kristu, svojoj glavi.

Zajednici u Efezu Pavao, kao rabinsko–kršćanski vrsni poznavatelj Biblije, daje do znanja da njegov ekleziološko–kristološki pristup braku i obitelji, koje naziva *otajstvom* (Ef 5,32)³, nije njegov izum. Njegov se stav temelji na Božjoj riječi koja vrijedi od praiskona, od samoga postanka svijeta i čovjeka. Citiranjem dijela teksta iz tzv. jahvističkog opisa stvaranja, »Stoga će čovjek ostaviti oca i majku da prione uza svoju ženu; dvoje njih bit će jedno tijelo« (Ef 5,31; usp. Post 2,24), načelom »pars pro toto« daje do znanja koji su temeljni svetopisamski tekstovi o čovjeku, o braku i obitelji, o svijetu, koje treba pogledati u cjelini. To su tzv. svećenički i jahvistički⁴ opisi stvaranja. Riječ je o tekstovima kojima ustvari počinje Biblija.

Kada su farizeji upitali Isusa za mišljenje o aktualnoj židovskoj praksi olakog otpuštanja žene (Mt 19,8), Isus se također, kao i Pavao kasnije u Poslanici Efeža-

- 2 Suvremeni egzegeti, ne isključujući sasvim mogućnost da je sâm Pavao napisao Poslanicu Efežanima (dalje: Ef), u tekstu Poslanice vide ipak razne pokazatelje koji upućuju na zaključak da bi autor toga spisa moga biti netko od Pavlovih sljedbenika. Primjerice, u toj poslani- ci rečenice su razvučene (Pavao ima izravan i žestok stil); Ef vidi već realiziranu eshatologi- ju (Pavao očekuje paruziju); u Ef je uzvišeni Krist gospodar kozmosa (Pavao daje naglasak na Kristovu smrt); Ef govori o univerzalnoj Crkvi (Pavao je s lokalnim zajednicama); prema Ef postignuto je židovsko–pogansko jedinstvo u Crkvi (u Pavla još traje hrvanje oko prihvaća- nja pogana...). Uz to, čini se da Ef 3,1–13 daje »retrospektivnu ocjenu Pavlova mjesta u she- mi spasenja« (usp. A.T. Lincoln, »Ephesians«, u J.D.G. Dunn [ur.], *The Cambridge companion to St. Paul*, Cambridge Companions to Religion; University Press, Cambridge, 2003), str. 135. J.D.G. Dunn ističe da je danas stav »većine eksperata« kako je Ef napisao neki Pavlov učenik »nakon Pavlove smrti« (*The Theology of Paul the Apostle*, Grand Rapids, Eerdmans, 2008, str. 371, bilj. 150). Usp. također: J.D.G. Dunn, *The New Perspective on Paul*, rev.ed.; Grand Rapids, Eerdmans Publishing Co, 2008, str. 55; D.M. Hay, »Paul's Understanding of Faith as Participa- tion«, u S.E. Porter (ur.), *Paul and His Theology*, K. Brill NV, Leiden & Boston, 2006, str. 54; M. Vidović, *Pavlovski spisi: Uvod i osnove tumačenja*, Crkva u svijetu, Split, 2007, str. 260. Dok iz praktičnih razloga u ovom radu pisca Poslanice Efežanima ipak nazivam Pavlom, sva navedena mišljenja imam u vidu.
- 3 Izvorni grčki termin (⁴GNT, ²⁷NA): *μυστήριον*; Vulgata: *sacramentum*. Prema K. Rahneru [*Teolo- ški spisi*, Zagreb, FTI, ²2008], »*Sakrament* je (...) događaj u kojemu Crkva ostvaruje svoju vlastitu bit i tako aktualizira samu sebe« (str. 358), a »krštenici (...) čine upravo to što je vlastito samoj Crkvi: znak ljubavi čine vidljivim, pri čemu se pojavljuje *ova* ljubav koja sjedinjuje Boga i čovje- ka« (str. 370–371). Na taj način brak »prodire u Božju tajnu« (str. 378).
- 4 Na pozivnici za 38. *obiteljsku ljetnu školu* (Zagreb, 27–30. VIII. 2009), za koju je bila priredena prva verzija ovoga teksta, na naslovnoj stranici stoji: »Na svoju sliku stvori Bog čovjeka... muško i žensko stvori ih« (Post 1,27) iz svećeničkog izvještaja o stvaranju, a u programu predavanja naslov ovog izlaganja, »Nije dobro da čovjek bude sam« (Post 2,18), uzet je iz jahvističkog izvje- štaja.

nima, pozvao na iste biblijske tekstove o stvaranju, upozorivši svoje sugovornike da »od početka ne bijaše tako« (Mt 19,8) kao što to oni čine.

Svetopisamski tekstovi vrijede za sva vremena, no čitatelj ih čita u konkretnom povijesnom kontekstu, tadašnjem i sadašnjem.

1. Osvrt na položaj obitelji u Pavlovu i današnjem vremenu

Upravo zbog povijesnog konteksta u kojemu se razumijevaju biblijski tekstovi, potrebno je baciti barem kratki pogled na situaciju obitelji u vremenu iz kojeg Pavao piše, a zatim zamijetiti, barem ilustrativno, nekoliko suvremenih pojava koje pogađaju obitelj danas.

Ambijent kršćanskih obitelji u Efezu, u Pavlovo vrijeme, je židovski, grčko-helenistički i rimski.

1.1. Obitelj u židovstvu: »Otpustiti ženu s kojega god razloga« (Mt 19,3)

U židovstvu svoju jutarnju molitvu vjernici počinju blagoslovima. Njima se hvali i slavi Gospodina najprije zato što pijetao ima sposobnost razlikovati dan od noći te stoga može buditi ljude svako jutro. U sljedeća tri blagoslova muškarac trostruko iskazuje slavu Bogu: prvo, jer ga nije stvorio kao nežidova (poganina); drugo, jer ga nije stvorio kao roba; i treće, jer ga nije stvorio kao ženu.

Židovski bračni par teško bi mogao zajedno recitirati te slavopoje Bogu budući da mu u završnom blagoslovu žena ne može iskazati slavu što je nije stvorio ženom! U ženskoj verziji jutarnje molitve ona slavi Stvoritelja zato što ju je stvorio onako kako je htio, prema svojoj (božanskoj) volji⁵.

Nemali broj rabina zauzima se za bračnu stabilnost. Rabin Eliezer primjerice, inspiriran Malahijinim slikovitim rječnikom (usp. 2,13), napominje kako »sam žrtvenik roni suze« kada muškarac otpušta svoju »prvu« ženu⁶.

Ipak, rastava se u židovstvu mogla obaviti veoma jednostavno. Premda je i žena mogla otpustiti muža, oni u tome uopće nisu bili ravnopravni.

5 U debati u listu *The New York Times* jedna diskutantica iznosi sjećanje o svome ocu koji je recitirao svako jutro blagoslove jutarnje molitve. Pogadala ju je činjenica što formulacije triju blagoslova nisu u pozitivnom obliku, primjerice: »Blagoslovljen budi što si me stvorio kao muškarca...«. Sve tri formulacije blagoslova imaju negativnu formu, čime je istaknuta nejednakost između muškarca i žene. Žena se u tom molitvenom redosljedju nalazi uz poganina i roba (December 12, 1988, *The New York Edition*, p. 18). Muškarac se pred Bogom osjeća privilegiranim upravo zato što je muškarac, a nije ni poganin, ni rob, ni žena. Postoje i pokušaji pozitivnog tumačenja navedene formulacije jutarnje molitve. Poganin nije bio obavezan držati brojne propise. On je bio dužan održavati samo tzv. Sedam zakona za Noine sinove. Ni rob ni žena nisu bili pod obvezom određenog broja propisa. Jedino se židov muškarac trebao držati svih propisa te bi se, prema tome, njegovo zahvaljivanje Bogu temeljilo na činjenici što ima najveću obvezu održavanja Božjih zapovijedi.

6 Usp. *Bab. Talmud*, Sanhedr. 22a.

Iz ženine perspektive rastava se jedva mogla dogoditi. Muža je mogla otpustiti ukoliko je on primjerice upao u apostaziju⁷.

Za razliku od žene, muškarac je suprugu mogao otpustiti veoma lako i jednostavno. Muževljevo pravo da otpusti ženu temeljilo se na mojsijevskom propisu (Pnz 24,1). Uzrok i tijek razvoda izrečeni su u tom tekstu Tore ovim redoslijedom:

1. Muž otkrije na ženi »nešto ružno« te ona više ne »nalazi milosti u njegovim očima«.
2. Napiše joj »otpusno pismo«.
3. »Uruči joj« otpusno pismo.
4. Potjera je iz svoje kuće.

U tom nizu od četiri dijela prvo je i osnovno pitanje što znači sudbonosno »nešto ružno«⁸ na ženi nakon čega slijedi pisanje i uručivanje otpusnoga pisma i tjeranje iz obiteljskog doma. Rabini su se pobrinuli za autoritativnu interpretaciju te sintagme s različitim zaključcima. U teoriji i praksi vladala su ipak barem dva načina njezina razumijevanja i primjene. Predstavnik strožeg tumačenja bio je čuveni rabin Šamaj, prema kojemu jedino preljub, i ništa drugo, ne može biti razlogom za »otpusno pismo«. Najpoznatiji predstavnik liberalnog tumačenja izraza »nešto ružno« bio je Hilel. Prema njemu, jedva bi se što god moglo naći u povezanosti sa ženom što se ne bi moglo protumačiti kao »nešto ružno«, i na taj način postati razlogom za njezino otpuštanje. »Nešto ružno« moglo je biti npr. ako je žena presolila objed, ako je izjavila što god o muževljevim roditeljima s manjkom poštovanja, ako je bila brbljava, svadljiva, ako je izlazila iz kuće nepokriveno glave, ako je razgovarala s muškarcima na ulici...

Čuveni rabin Akiva, kada je riječ o shvaćanju čvrstoće ili labavosti braka, zastupao je krajnje liberalni stav. Prema njemu, dovoljan razlog muškarcu za »otpusno pismo« ženi mogla je biti čak i činjenica da mu je neka druga žena postala privlačnijom od vlastite supruge.

Ipak, da bi rastava bila društveno priznata i legalna, s vremenom je procedura otpuštanja žene formalizirana. Sastojala se od tri točke:

1. »Otpusno pismo« morao je napisati ovlašteni rabin.
2. Ženi koju otpušta muž predaje »otpusno pismo« u nazočnosti dvaju svjedoka.
3. Ženi mora biti vraćen miraz koji je donijela u muževljevu kuću.

Muž je dakle u židovstvu mogao »otпустiti ženu s kojega god razloga« (Mt 19,3).

7 Apostazija ipak nije bila jedini razlog zbog kojeg je žena mogla »otпустiti« muža. Razlog za razvod mogla je biti njegova gubavost ili bavljenje »odvratnim« poslovima.

8 Hebr. עֲרֻרָה רָזָה. Šarićev prijevod hebr. עֲרֻרָה רָזָה glasi »nešto ružno«. Navodim prijevod istog hebr. izraza u nekoliko verzija i prijevoda: ἄσχημον πρόημα (*Septuaginta*); »aliquam foeditatem« (*Vulgata*); »une tare à lui imputer« (*La Bible de Jérusalem*); »quelque chose qui lui fait honte« (*Traduction oecuménique de la Bible*); »some indecency in her« (*English Standard Version*); »qualche cosa di vergognoso« (*La Sacra Bibbia della CEI*); »etwas Anstößiges« (*Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift*).

1.2. Obitelj u poganstvu

Oblici obiteljske nesigurnosti među nežidovima, tj. u poganskom svijetu, bili su daleko naglašeniji nego u židovstvu. Način življenja u Grčkoj i Rimu reflektirao se u drugim dijelovima Imperija, pogotovo u gradovima.

1.2.1. Grčka: *Otpuštanje žene bez ikakve legalne procedure*

Pogani su, sa židovskog gledišta, pod božanskom obvezom tzv. Sedam zakona Noinih sinova⁹. Nežidov koji se držao tih zakona smatran je pravедnikom kojega čeka nagrada života u eshatonu. No sam poganski svijet, pri čemu ovdje treba imati u vidu područje rimskoga imperija, imao je antropomorfizirani univerzum božanstava, u kojem je »božanski« način življenja, na jednoj moćnijoj razini, samo zrcalio život ljudskih pozemljara.

Indikativna ilustracija položaja obitelji i žene u Grčkoj je sljedeća izjava: »Postoji li itko kome bi ti radije povjerio najvažnije poslove nego svojoj ženi, i postoji li itko s kim manje razgovaraš nego s njom?« To je, prema Ksenofonu, izjavio Sokrat¹⁰. Što znači prvi dio te izjave, a što drugi?

Prvi dio Sokratove izjave odnosi se na ulogu koju je žena imala u dobrostojećim, uglednim helenističkim obiteljima. Ona nije smjela preuzeti nikakav društveni angažman, na ulici se nije smjela pojaviti sama, nije smjela sudjelovati na svečanostima... Njezino boravište je bila obiteljska kuća. U njezinu sobu smio je stupiti samo njezin suprug. Njezina osnovna uloga bila je roditi i odgajati zakonitu djecu svome mužu. To znači »najvažniji posao« prema Sokratovoj izjavi.

Ugodne trenutke muž je tražio negdje drugdje, ne u domu sa svojom suprugom. Ona je predstavljala »naslov dostojanstva, ne zadovoljstva«¹¹. Demostenu se pripisuje izjava da muškarac ima kurtizane za zadovoljstvo, a s konkubinama rješava mušku samoću. Prostitucija je cvjetala i imala čvrsto mjesto u svakodnevnom življenju. To bi bilo značenje drugog dijela Sokratove tvrdnje.

Za razliku od židovstva u kojem je postojao legalni propis kako treba teći tijekom rastave, u Grčkoj se žena mogla otpustiti volontaristički, bez ikakve zakonske procedure.

9 Sedam zakona Noinih sinova: Zabrana idolatrije; zabrana ubojstva; zabrana krađe; zabrana seksualnog promiskuiteta (u što su spadali, uz preljub, incest, bistijalitas i homoseksualnost); zabrana hule na Božje ime; zabrana konzumiranja mesa od još žive životinje (usp. Post 9,4). Sedmi zakon je zahtijevao od pogana uspostavu takvoga sudskog sustava koji štiti navedene zakone. Te je zakone, prema Talmudu, Bog dao samom Adamu. Zovu se Noinima jer je Bog nakon potopa sklopio savez sa *svim* stvorenjima. Trajni mu je znak duga koja je zalag saveza između Boga i cijele Zemlje (Post 9,13).

10 Usp. Xenophon, *The Shorter Socratic Writings: Apology of Socrates to the Jury, Oeconomicus, and Symposium*, Cornell University Press, Ithaca, 1996, str. 49.

11 W. Barclay, *The Letters to the Galatians and Ephesians*, The New Daily Study Bible, Westminster John Knox Press, Louisville, 32002, str. 196.

1.2.2. Rim: Obitelj pred nestankom

U židovstvu i Grčkoj pitanje o integritetu obitelji je ustvari pitanje o položaju žene. Za Rim se može reći da je postojala u dobroj mjeri ravnopravnost između muža i žene. Međutim, daleko gore nego u Grčkoj, a pogotovo lošije nego u židovstvu, u Rimu je nemoral razrušio obitelj. Takvo nemoralno stanje ilustriram dvama konkretnim slučajevima iz Rima, zatim Senekinom prosudbom rimskoga obiteljskog stanja te jednim, možda upitnim, slučajem bračne vjernosti.

Prvi slučaj tiče se samoga Augusta. Taj moćnik, dok je još bio oženjen Skribonijom, zaljubljuje se u Liviju koja je bila udana i u visokoj trudnoći, prisiljava njezina supruga na razvod i ženi se njome.

Drugi slučaj bilježi Juvenal, rimski satirički pjesnik. Prema njemu, neka je žena u trajanju od samo pet godina izmijenila devet muževa¹².

Stoički filozof i dramski pisac Seneka šaljivo je prokomentirao da se rimske žene udaju da bi se rastavljale i rastavljaju se da bi se ponovo udale. Čak godine nazivaju imenima muževa koje su imale.

Rijetki su bili slučajevi bračne stabilnosti u rimskom visokom društvu. Povjesničar Svetonije, koji je napisao biografije dvanaestorice imperatora, od Julija Cezara do Domicijana, bilježi jedan slučaj vjernosti u Rimu. Neka gospođa Malonija, nakon odbijanja imperatora Tiberija i njegova drskog nastojanja da je dobije, dokrajčila je svoj život¹³. Različita je međutim interpretacija toga slučaja. Prema nekima, Malonija je odbila imperatora jer joj je starac bio odvratn, a prema drugima, ta je žena bila motivirana idealom bračne vjernosti¹⁴. U svakom slučaju, i uz postojanje pozitivnih iznimki, stabilnost obitelji u Rimu bila je veoma ugrožena, pred samim rasulom.

1.3. Brak i obitelj danas: problem definicije

Pavao, valja se podsjetiti, donosi biblijski stav o obitelji, pišući kršćanskoj zajednici koja je bila pod utjecajem židovstva, s nesigurnim položajem žene, zatim pod utjecajem grčke situacije u kojoj se dostojanstvo supruge — koja je lako mogla biti otpuštena — čuvalo samo u višim društvenim slojevima, te rimske situacije u kojoj je obitelj bila na rubu uništenja.

Iz kakve obiteljske situacije današnji čitatelj čita Pavlov tekst? Odgovor na ovo pitanje zahtijeva posebnu studiju. Osobno smatram da danas postaje sve izraženiji problem kakav odgovor uopće dati na pitanje o definiciji obitelji.

12 Jedan primjer kako je loš rimski običaj stigao i u daleke rimske provincije je slučaj sa Samarijankom, koja u razgovoru s Isusom izjavljuje da nema muža. Isus joj na to kaže: »Pet si doista muževa imala, a ni ovaj koga sada imaš nije ti muž. To si po istini rekla« (Iv 4,18).

13 G.T. Suetonius, *The twelve Caesars (De vita Caesarum)*, Penguin classics, Penguin, London & New York, 2003, str. 132.

14 U smislu ideala bračne vjernosti, rijetkoga u Rimu, taj slučaj prikazuje pisac poznatih praktičnih biblijskih komentara »The New Daily Study Bible« W. Barclay, *The Letters to the Galatians...*, op.cit., str. 197–198.

Donedavno smo, bez ikakva kolebanja, znali da je obitelj osnovna društvena zajednica koja se sastoji od roditelja (*supružnika*) i djece (*potomstva*)¹⁵. Takva je obitelj ili jezgrena (*nuklearna*), dvogeneracijska; ili pak proširena, višegeneracijska, ukoliko je, uz roditelje i djecu, čine drugi ukućani (djed, baka...). Obitelj o kojoj Pavao govori u Poslanici Efežanima je proširena obitelj onoga vremena¹⁶. To je biblijski pojam za obitelj, koji se metonimijski označava kao *dom*¹⁷ ili *kuća*¹⁸.

Pod zajedničkim nazivnikom pluraliziranih oblika života, u naše vrijeme umjesto »normalnih« obitelji sve više se pojavljuju razni tzv. alternativni oblici životnih zajednica. Za neke od njih još nemamo čak ni hrvatsko nazivlje, ili meni barem nije poznato, ili se za njih služimo raznim, često nespretnim neologizmima. Primjerice neologizam *poliamorija* ili izvedenica *poliamorist* ne postoji još ni u *Rječniku stranih riječi*¹⁹ niti u *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku*²⁰.

Navodim nekoliko oblika življenja koji se postavljaju kao alternativa obiteljskom obliku:

- Pojedinaac, on ili ona, nastoje imati jedno ili više djece, ali odbacuju svaku ideju o bračnome drugu.
- Njemu *i* njoj, zajedničko obitavalište, kuća ili stan, je osnovni, često jedini čimbenik njihova zajedništva.
- On i ona formalno funkcioniraju kao »brak« ili obitelj, ali ne žele nikakve društveno–pravne regulacije svoga »obiteljskoga« stanja.
- Žive kao bračni par, društveno reguliran ili ne, ali načelno isključuju djecu, potomstvo.
- Bivši bračni drugovi, sada rastavljeni, nastavljaju prakticirati neki oblik »bračnog« zajedništva.

15 Usp. A. Rebić (ur.), *Opći religijski leksikon*, (dalje ORL; Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2002).

16 Obuhvaća, prema Poslanici Efežanima, *muža* (5,25) i *ženu* (5,22), *djecu* (6,1) i *robove* (6,5).

17 Usp. »Ovo su imena Izraelovih sinova koji su s Jakovom sišli u Egipat, svaki sa svojim *domom*... (Izl 1,1); Šarić: «sa svojim *obiteljima*«. U Novome zavjetu, u prijevodu B. Dude i J. Fućaka, nema uopće riječi »obitelj«. Koristeći radije riječi »kuća« i »dom«, prevoditelji su nastojali biti što bliže izvorniku.

18 Engl. *household*; njem. *Haushalt*. Izvorne biblijske riječi: הַבַּיִת (usp. bilj. 17); οἰκία: usp. Mk 3,25: »...ako se *kuća* u sebi razdijeli, ona ne može opstati«. »...razabra otac da je to bilo upravo onog časa kad mu Isus reče: 'Sin tvoj živi.' I povjerova on i sav *dom* njegov« (Iv 4,53); οἶκος: »U koju god *kuću* uđete, najprije recite: 'Mir *kući* ovoj!'« (Lk 10,5). Ista se riječ može odnositi i na jeruzalemski hram (Mt 21,13: »Pisano je: Dom će se moj zvati Dom molitve«), na nebesko svetište (Heb 10,21: »...imamo i Velikog svećenika nad kućom Božjom«), na kršćansku crkvenu zajednicu (1Tim 3,12: »...neka dobro upravljaju djecom i svojim kućama«). Može označavati krvnu lozu (Lk 1,27: »...Josip iz *doma* Davidova«). Naziv *rod* (heb. הַבְּרִיָּה) označava široki krug srodnika, dio plemena, pa i etničku skupinu (usp. Post 10,5). Usp. također Pnz 29,17: »Neka ne bude među vama čovjeka ni žene, *roda* ni plemena kojemu bi se srce danas odvrtilo od Jahve...«

19 V. Anić & I. Goldstein, Novi Liber, Zagreb, 2008.

20 V. Anić et al., 12 svezaka, Novi Liber & Europa Press Holding, Zagreb, 2004.

- U tzv. »računalnom braku« on i ona svladavaju međusobnu prostornu udaljenost posredstvom *facebooka* i drugih internetskih mogućnosti, dok u dogovorenim prigodama (vikendom...) žive neko bračno, društveno neregulirano zajedništvo.
- Istospolni partneri, bez djece, uvjeravaju sebe i druge da žive bračno zajedništvo.
- Istospolni partneri žive sa »svojom« ili posvojenom djecom, smatraju se obitelji i roditeljima. Takve »obitelji« se ponekad nazivaju *obiteljima duginih boja* (njem. *Regenbogenfamilie*; engl. pojam *LGBT parenting* obuhvaća takve obitelji, ali i niz drugi alternativnih oblika zajedništva, kako naznačuje i sama kratica²¹).
- U tzv. poliamornim (ili multiamornim ili polifilnim) brakovima i obiteljima, bračni dugovi iz dviju ili više obitelji, kao poliamoristi, otvoreno i dogovorno prakticiraju međusobno tzv. »relations polyamoureuses«.
- Dvije ili više obitelji povezuje činjenica da njihova djeca imaju međusobno više bioloških i(li) socijalnih očeva i majki.

Veći dio s toga nepotpunog popisa suvremenih oblika alternativnih zajednica nastoji se predstaviti kao »brak« ili »obitelj«, i očekuje od društvene zajednice nimalo manje uvažavanje od onoga što ga ima obitelj u klasičnom smislu. Glasni su, uporni, a ponekad i agresivni u traženju svojih prava. Maloprije naznačenoj klasičnoj definiciji obitelji znaju se ponekad odupirati kao nečemu što predstavlja isključivost i netolerantnost.

Kontekst dakle, iz kojega suvremeni čitatelj čita biblijske tekstove o obitelji, kontekst je u kojem sama definicija obitelji postaje sve više poljuljana. Izgubljenost te definicije nije tek na teoretsko–akademskej razini. U ovom slučaju stvarni alternativni oblici braka i obitelji prethode njihovoj teoretsko–logičnoj formulaciji. Iz nekih drugih iskustava smijem zaključiti da ako neki od alternativnih oblika »braka«²² i »obitelji« nije još stigao k nama, u našu zemlju, uskoro će stići.

21 L — lezbijka; G — gay; B — biseksualna osoba; T — transrodna osoba (transvestite...); [Q — queer; I — interseksualna osoba (hermafrodit). Tzv. *The Rainbow Family of Living Light* (poznat i kao *The Rainbow Family*) ne mora biti istovjetna s *Regenbogenfamilie*. To je pokret, inspiriran svjetonazorom zvanim new age, koji se okuplja na načelima određene duhovnosti, mira, nenasilja. Njegovim početkom se smatraju okupljanja hipija u SAD–u početkom 70–ih godina prošloga stoljeća. Pripadnici organiziraju skupove u SAD–u, ali i u drugim dijelovima svijeta.

22 Za nastavak proučavanja stanja braka i obitelji usred suvremene krize vrednota usp. J. Baloban, »Obitelj i suvremena kriza vrednota«, BS 71 (2001), str. 341–360; A. Tamarut, »Kršćanski pogled na brak i obitelj«, *Riječki teološki časopis*, 10 (2002), str. 19–40. Obilnu multidisciplinarnu bibliografiju o braku i obitelji za razdoblje od preko dvadeset godina donosi D. Topolčić: »Obitelj i brak: građa za multidisciplinarnu bibliografiju (1974.–1999.)«, *Društvena istraživanja*, 10 (2001), str. 823–884.

2. Teologija stvaranja o braku i obitelji

Sada, nakon što sam se osvrnuo na okolnosti braka i obitelji iz kojih je Pavao pisao svoje pismo u Efez, i nakon što sam bacio pogled na situaciju braka i obitelji iz koje čitatelj danas čita te iste retke, mogu se zaustaviti na temeljnim biblijskim tekstovima o braku i obitelji na koje se Pavao poziva i na kojima temelji svoje stavove o ovim pojmovima. To su svetopisamski tekstovi o stvaranju.

U Bibliji se nalaze dva teksta o stvaranju, tzv. jahvistički (Post 2,4b–25) i svećenički tekst (Post 1,1–2,4a)²³. Jahvistički tekst, po postanku daleko stariji od svećeničkog, ima oblik pripovijesti. Stvaranje čovjeka i prvoga bračnog para opisano je književnim oblikom događanja u kojemu otac starog Orijenta poduzima sve što je potrebno za ženidbu svoga sina.

Svećenički pak tekst o stvaranju je poema u sedam pjevanja. Svako pjevanje predstavlja jedan od sedam dana stvaranja svijeta i prvoga bračnoga para. Prvo ljudsko biće i prvi bračni par pojavljuju se u toj poemi kao završnica i vrhunac stvaranja.

Jahvistički tekst o stvaranju bio je pogodan za pripovijedanja u obitelji, pod šatorom itd. Svećenički je tekst o stvaranju bio prikladan za recitiranje na svečanim okupljanjima, proslavama. Oba su, svaki na svoj način, predstavljala velike lekcije života nebrojenim naraštajima²⁴.

Osvrnut ću se najprije na jahvistički, stariji²⁵ biblijski tekst o stvaranju svijeta i čovjeka.

2.1. »Nije dobro da čovjek bude sam«: jahvistički tekst o stvaranju

Uvodni redak (r. 7) jahvističkog izvještaja o stvaranju čovjeka (Post 2,7–17.18–25) glasi: »Jahve, Bog, napravi čovjeka od praha zemaljskog i u nosnice mu udahne dah života. Tako postane čovjek živa duša.« Obično se te uvodne riječi tumače kao stvaranje muškarca. No ovdje imenica »čovjek« (hebr. 'ādām) označava i jedno i drugo, i muško i žensko ljudsko biće. I jedno i drugo su Božja stvorenja, oboje su zemljani, oboje imaju nešto božanskoga. Živi su jer su primili božanski »dah života« (r. 7).

23 Svećenički dokument (oznaka »P«, prema njemačkom nazivu »Priesterkodex«), jahvistički (oznaka »J«). Druga dva »izvora« Pentateuha (ili Heksateuha) su elohistički (»E«), deuteronomistički (»D«).

24 Svaki od dvaju biblijskih izvještaja o stvaranju, svećenički i jahvistički, biblijski čitatelj razumijeva kao etiologiju, »(grč. αἰτία: uzrok + λόγος: govor, nauk) (...) način pripovijedanja kojim se želi objasniti nastanak nekog običaja, imena, obreda, prirodnih pojava...« (detaljnije u natuknici »etiologija«, *ORL*, str. 248).

25 Nastao najvjerojatnije u vrijeme Salomonova kraljevanja (965–926. pr.K.).

Za ljudska bića sâm Bog je najprije priredio raskošan ambijent za život, oazu u kojoj ima svega (rr. 9–14). Taj svoj dom, »edenski vrt« (r. 15), da bi im bio trajno plodonosan, lijep i ugodan za život, oni trebaju obrađivati i čuvati (r. 15)²⁶.

Tek sada, nakon toga općeg uvoda o ljudskom biću i ambijentu u kojem će živjeti, slijedi, stalno u pripovijedanom obliku, opis naravi međusobne povezanosti muškaraca i žene, bračnoga para. Likovi su u tom izvještaju dobili narativne »uloge«. Bog ima »ulogu« oca, muškarac ima ulogu sina za ženidbu. Otac se treba, kako je to bio običaj na starom Orijentu²⁷, pobrinuti za njegovu ženidbu.

Otac, tj. Bog, zna da zaručnica njegova sina mora imati posebna svojstva. Mora biti prava družica s muškarcem. Nijedno drugo biće na zemlji ne odgovara toj životnoj funkciji zajedništva njega i nje (usp. rr. 19–20). Samo ona može za njega biti »kao što je on«, i naravno obratno.

Ona, zaručnica, žena, mora izroniti iz muškarčeva sna. Za njega ona nije tek »živa duša« od »praha zemaljskog« s »dahom života« (r. 7). Njemu je ona puno više. Biće koje izranja iz muškarčeva sna građeno je od boljega materijala. Umjesto zemlje od koje je načinjen muškarac, Bog je za stvaranje ženskoga bića uzeo dio samoga čovjeka, i od toga čovječjega materijala načinio mu ženu. Dio čovjeka kojim se Stvoritelj pritom poslužio zove se u Bibliji »rebro« (rr. 21–22). Tom riječju prevode naziv toga dijela razni prijevodi. »Rebro« (hebr. *šēlā'*) ima, međutim, više značenja. Jedno od njih je čvrsta strana gore, planine (usp. 2Sam 16,13); zatim i jedna i druga strana Kovčega saveza (usp. Izl 25,12,14) itd. Bez takve čvrste strane gora bi se obrušila, Kovčeg ne bi imao čvrstinu, kompaktnost. »Rebro« iz kojeg je stvoreno biće iz dubokog čovjekova sna znači da mu je to biće životno potrebno, nenadomjestivo, njemu ravno i jednakovrijedno. Samo biće s tim kvalitetama može zadovoljiti projekt o ljudskom biću kakvog ga je Bog zamislio. Zahvaljujući takvome stvorenju, čovjek nije sâm. Samo kao takvo, to biće, žena, može mu biti »pomoć kao što je on« (r. 18)²⁸.

Sam Bog Stvoritelj, poput oca koji treba predati mladenku njenu ženiku, dovodi ženu muškarcu. Ona mu dolazi od Boga, on je prima iz Božje ruke. To je impresivno prikazao Michelangelo Buonarroti u sceni koja oslikava prizor Božjeg predavanja žene čovjeku.

26 Prema jahvističkom dokumentu (»J«), stvaranje (Post 2,4b–25) se kreće od bezvodne zemlje, pustinje (usp. 2,5) prema vrtu, oazi (usp. 2,8ss). Tek u uređeni vrt, koji je sam zasadio, Bog postavlja čovjeka s ciljem »da ga obrađuje i čuva« (2,15). Očite su sadržajne podudarnosti s izvještajem »P« o stvaranju (Post 1,1–2,4a): tek kad je prvotna pustoš preobražena u raskošni ambijent, može se pojaviti čovjek. U izvještaju »P« ljudsko biće je na vrhuncu raskošne piramide stvaranja, a u izvještaju »J« čovjek je smješten usred uređenoga svijeta. Dok izvještaj »P« pokazuje čovjeka onakvim kako ga je Bog zamislio da bi trebao biti, jahvistički je prikaz stvaranja čovjeka prvi dio drame koja pokazuje drugu stranu medalje, tj. opis čovjekove naravi s odgovorom na pitanje odakle nered i grijeh u dobro stvorenom svijetu.

27 Usp. primjerice Post 24: Abraham organizira ženidbu svoga sina Izaka.

28 U svom komentaru o Knjizi postanka C. Westermann (*Genesis*, Bd I, Neukirchener Verlag, 419–99, str. 309), uz riječ עֲזָרָה (*pomoć* kao što je on) zaključuje da je Bog stvorio čovjeka takvim da mu međusobno pomaganje bude egzistencijalni dio bića, same stvarnosti da je čovjek.

Kako ženik prihvaća taj dar od Boga? Pred Bogom i ženom, koju mu Bog predaje, muškarac daje svečanu ispovijest o jednakopravnosti te žene s njim. Ta je ispovijest dvostruka. Riječima »Gle, evo kosti od mojih kostiju, mesa od mesa mojega« već je dovoljno izrekao da su ona i on jedno. No to mu nije dosta. Primaajući je od Boga, imenuje je nazivom bez kojega je i on sam bezimen, bez kojega nema imena. On ženu, na jeziku svetoga teksta, naziva riječju 'iššāh (*mužica*). Tek sada može nositi ime 'iš (muž)²⁹, kada je dobio nju od Stvoritelja. Šarić je pokušao taj biblijski tekst prevesti također hrvatskom igrom zvučnosti riječi. Muškarac je *muž*, a žena je *mužica*³⁰.

Nadahnuti je pisac sebi također dodijelio »ulogu« u jahvističkom opisu stvaranja prvoga bračnog para. On naime ima ulogu promatrača koji sa strane zavidljivo »promatra« čudesnost Božjega stvaranja. To otajstvo, kako ga naziva Pavao, pisac je pokušao izreći složenom uzročno–namjernom rečenicom. Prvi dio piščeve konstatacije »Stoga će čovjek ostaviti oca i majku da prione uza svoju ženu« znači da je muž spreman učiniti ama baš sve za svoju ženu. Ovdje nas je pisac iznenadio. Na Istoku naime nije ženik ženidbom napuštao roditeljski dom i veliku patrijarhalnu obitelj. Iza uzročnog veznika »stoga« krije se sadržaj cijele pripovijesti koja pripovijeda Božje stvoriteljsko ustanovljenje braka. Pavao, za kojega je ovaj svetopisamski tekst o stvaranju bračnoga para jedan od dva temeljna svetopisamska teksta o bračnoj ljubavi i bračnome savezu, izriče istu istinu u ekleziološko–kristološkom horizontu: Muž treba ljubiti svoju ženu »kao što je Krist ljubio Crkvu te sebe predao za nju« (Ef 5,25).

Drugi dio piščeve promatračke primjedbe o rezultatu Božjeg stvaranja bračnoga para, kojom zaključuje jahvistički tekst o postanku ljudskog bića i ustanovljenju braka, veoma je sažeti zaključak o ishodu toga Božjega stvaralačkog zahvata. Semitski izričaj koji je pisac upotrijebio, »i bit će njih dvoje jedno tijelo«, može se slobodno parafrazirati na jednostavniji način: njih dvoje *jesu* jedno tijelo³¹. Ovu svetopisamsku istinu Pavao u soteriološkom kontekstu objašnjava ovako: »Tko ljubi svoju ženu, sebe ljubi. Ta nitko nikada ne mrzi svoga tijela, nego ga hrani i njeguje kao i Krist Crkvu« (Ef 5,28–29).

2.2. Brak i obitelj: svećenički tekst o stvaranju

Prije tri godine teoretski fizičar i kozmolog S. Hawking izjavio je u Hong Kongu da čovječanstvo, zbog opasnosti od (samo)uništenja, mora pronaći kolonije za život negdje u svemiru. Tomu je nadodao da čovjek neće nigdje naći tako lijep dom kao što je Zemlja....

Kada nešto gubimo, tada tek uvidamo koliko je to vrijedno i lijepo. Dva biblijska opisa Božjeg stvaranja govore upravo o Zemlji kao čovjekovu obitavalištu,

29 Hebr. אִשָּׁה וְאִישׁ.

30 Slično, B. Jacob (*Das Buch Genesis*, Calwer Verlag, Stuttgart, 2000, str. 99) prevodi hebrejske riječi אִשָּׁה וְאִישׁ na njemački: die *Männin*, der *Manne*.

31 Šarić: »Zato ostavlja muž oca i majku i prijanja za ženu svoju, i budu jedno tijelo.«

koje je njegov dom. Poput refrena, dok stvara, sam Bog, prema svećeničkom tekstu o stvaranju, ponavlja sedam puta kako je sve što je stvorio lijepo i dobro (Post 1,4.10.12.18.21.25.31).

Prvi u biblijskom redosljed³², svećenički opis stvaranja (Post 1,1–2,4a), ritmičnim poetskim stilom predstavlja stvaranje univerzuma u šest, odnosno sedam dana: svjetlost (1. dan); (nebeski) svod (2. dan); kopno i more, zelenilo (3. dan); nebeska svjetlila (4. dan); život u moru i zraku (5. dan); životinjski svijet i čovjek (6. dan). Za 7. dan piše kako »Bog dovrši svoje djelo (...) i počinu« (2,2).

Cijeli proces stvaranja ide prema jednome cilju. Postupno je pripreman ambijent, raskošan dom za ljudsko biće koje Bog stvara na završetku svega stvorenog, šesti dan (1,26–28). Taj biblijski tekst o stvaranju čovjeka, zapravo bračnoga para, sastoji se od tri dijela: Božji projekt, Božja realizacija toga plana i Božje povjerenje čovjeku jedinstvene uloge na Zemlji.

2.2.1. Božji nacrt o stvaranju čovjeka

Prema svećeničkom opisu, Bog je najprije načinio plan o tome kakvo treba biti biće koje namjerava postaviti kao završnicu svoga djela. Taj plan, koji sam Bog izgovara, glasi (r. 26):

*Načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična,
da bude gospodar ribama morskim, pticama nebeskim i stoci — svoj
zemlji — i svim gmizavcima što puze po zemlji!*

Dvostrukim je izričajem istaknuto da će završno stvorenje biti Božja slika, sličan Bogu: ljudsko će biće biti Božja *slika* i Božja *prilika*, kako Šarić prevodi dvije različite riječi s hebrejskog³³. Stvoritelj, nebeski umjetnik, namjerava načiniti završnim činom stvaranja vlastiti »autoportret«. Autoportret treba jasno i živo podsjećati i upućivati na svoga Stvoritelja. Nije istovjetan, ali je sličan onomu koga predstavlja. Psalmist stoga, govoreći o ljudskom biću koje je na vrhu svega stvorenoga, kaže: »Ti ga učini malo manjim od Boga, slavom i sjajem njega okruni« (Ps 8,6).

Bog je čovjeka namjeravao stvoriti s uzvišenim svojstvima jer mu je nakanio dati uzvišenu ulogu u univerzumu. Prema prijevodu Biblije KS, čovjek treba biti »gospodar« svemu stvorenomu, a prema Šarićevu prijevodu, čovjek će biti stvo-

32 Tzv. »svećenički« tekst o stvaranju prvi je u biblijskom redosljed³², ali je puno mlađi od jahviističkog opisa stvaranja. Nastao je potkraj babilonskoga sužanjstva ili nakon njega (570–445. pr.K.).

33 Za biblijski izričaj »čovjek — slika Božja« tekst o stvaranju ima dva izraza: צַלְמֵנוּ (3 puta) i דְמוּתֵנוּ (1 put). Biblijski leksikoni tumače da צַלְמֵנוּ obično znači kip, slika, kopija itd. U značenjskoj povezanosti s riječju צֶלֶן (sjena). דְמוּתֵנוּ je vrsta verbalne apstrakcije sa značenjem: sličnost, analogija (Usp. natuknice צַלְמֵנוּ i דְמוּתֵנוּ u L. Koehler & W. Baumgartner, *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, E. J. Brill, Leiden, 1999). Česta tema u djelima I. Goluba je upravo »čovjek — slika Božja«. Usp. primjerice njegovo djelo *Imago Dei: Der Mensch als Bild Gottes — Gottespräsenz und Gottesdarstellung (Gen 1,26–27) und verwandte Texte*, Th. Südosteuropaseminar, Heidelberg, 1991. U vezi s tom temom, uz iscrpnu literaturu, usp. A. Tamarut, *Bild Gottes als locus theologicus der Gnadenlehre: Die Gnade als Nähe Gottes in den Werken von Ivan Golub*, (Katolička bogoslovljia, Rijeka, 1994).

ren da »vlada« nad svime što je stvoreno. Bog dakle namjerava postaviti čovjeka, svoju sliku, *ravnateljem* nad svime što je stvoreno³⁴.

2.2.2. *Ostvarenje Božjeg nacrtu o stvaranju čovjeka: »muško i žensko«*

Drugi dio u svećeničkom opisu stvaranja čovjeka (Post 1,26–28) je Božja realizacija vlastitoga plana (r. 27). Taj dio teksta izvješćuje:

*Na svoju sliku stvori Bog čovjeka,
na sliku Božju on ga stvori,
muško i žensko stvori ih.*

Bog je stvorio čovjeka točno onako kako je namjeravao. Ovaj dio teksta je piščeva konstatacija o onome što se dogodilo. Biblijski izvjestitelj je smatrao da neke činjenice u tom dijelu opisa treba dobro istaknuti. U tu svrhu najprije kaže »Na svoju sliku stvori Bog čovjeka«. No da ne bi bilo kakve zabune, da ne bi tko-god pomislio da je sveti pisac nešto krivo izvijestio, on ponavlja tu istinu, još je jače ističe: »na sliku Božju on ga stvori«.

Zatim dodaje dio teksta od četiri riječi u izvornom tekstu, dok je prevoditelj za isti sadržaj morao upotrijebiti pet riječi: »muško i žensko stvori ih«.

Tih četiri, odnosno pet riječi, smatram najjačim i najbitnijim izričajem o jednakovrijednosti muškaraca i žene. Zašto?

Prvo: u tom dijelu svoga opisa pisac prelazi od jednine na množinu, od govora o čovjeku na govor o muškom i ženskom.

Drugo: čovjek ovdje, prema tim biblijskim riječima, ne označava samo muškarca ili samo ženu. Izraz »čovjek«³⁵ se odnosi nerazdvojivo na jedno i drugo, na muško i žensko zajedno.

Treće: slika Božja, prema tome, nije muškarac sam i nije žena sama. Božji autoportret čine zajedno on i ona, muškarac i žena. Sliku Božju čini dakle bračni par.

U konkretnoj pastoralnoj primjeni na čovjeka, koji je kao muško i žensko Božja slika (Post 1,27), Pavao podsjeća Efežane, s aspekta muža (ili možda baš s aspekta žene), kako muževi treba da »ljube svoje žene kao svoja tijela« (Ef 5,28a).

2.2.3. *Dvostruki Božji blagoslov bračnoga para*

Nakon realizacije svoga plana o stvaranju bića koje treba biti na vrhu svega što je stvorio, Bog mu daje, što je također predviđeno njegovim božanskim planom (usp. r. 27), ulogu u svijetu. O tome, kao i u planu za stvaranje samoga ljudskog bića (r. 26), opet, nakon najnužnijega piščeva uvoda, Biblija navodi izravno Božje riječi:

*I blagoslovi ih Bog i reče im:
Plodite se i množite i napunite zemlju, i sebi je podložite!*

34 U teoriji, a još više u praksi, tijekom povijesti to čovjekovo gospodarenje ili vladanje na zemlji često je krivo interpretirano. O tome više u E. Drewermann, *Der tödliche Fortschritt: von der Zerstörung der Erde und des Menschen im Erbe des Christentums*, (Herder, Freiburg, ⁶1991).

35 Hebr. אָדָם, 'ādām. Imenica je s članom: אָדָם.

*Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima,
što puze po zemlji! (r. 28)*

Ovaj, treći dio svećeničkog opisa, najsvečaniji je trenutak Božjeg stvaranja svijeta i čovjeka³⁶. To je prava božanska liturgija, izravni božanski blagoslov, obred kojim sam Bog postavlja, intronizira, uvodi bračni par u njegovu službu na darovanoj Zemlji.

Dva su dijela te nebesko–zemaljske, božansko–ljudske svečanosti, dva blagoslova:

Prvi Božji blagoslov bračnome paru glasi: »Plodite se i množite i napunite zemlju«! (r. 28b). Postoje razne interpretacije biblijskog stava da je čovjek sličan Bogu, Božja slika. Neki stručnjaci će u tu svrhu istaknuti ljudsku inteligenciju ili čovjekovu sposobnost da može htjeti i ne htjeti, tj. odlučivati, ili pak čovjekovo svojstvo da može voljeti... Neki će smatrati veoma važnom činjenicu milosti, zahvaljujući kojoj ljudsko biće ima udjela u božanskome životu. Sve to ovdje nije potrebno isključiti; čak se pretpostavlja u onome prvom i osnovnom što Sveto pismo izričito kaže. Čovjek, on i ona, bračni par, blagoslovljen je da bude blagoslovno plodan³⁷. Njihova je sposobnost da svojim sjedinjenjem, koje je sam Bog samim stvaranjem uspostavio i blagoslovio, mogu nastaviti³⁸ Božje stvoriteljsko

36 U kratkom tekstu o stvaranju čovjeka (Post 1,26–28) o njemu je prvo riječ u jednini (rr. 26–27b). Nakon što je sveti pisac priopćio kako je čovjek ustvari »muško i žensko« (r. 27c), nastavlja o njemu govoriti u množini: »stvori ih« (27c); »I blagoslovi ih Bog i reče im« (28a). Sam Bog im udjeljuje blagoslov, i jednome i drugome, zajedno mužu i ženi, tj. bračnome paru, govoreći u množini: »Plodite se i množite i napunite zemlju, i sebi je *podložite!* Vladajte ribama...« (r. 28). Načinjen je dakle prijelaz u izvještaju od jednine (od »čovjeka«) na množinu, tj. od »čovjeka« na muža i ženu, na bračni par. Božja riječ im je upućena tako da Bog govori svakome od njih osobno, ali istodobno jedinstveno kao bračnoj zajednici.

37 Svećenički izvještaj o stvaranju (Post 1,1–2,4a) sadrži tri puta riječ s korijenom »brk« (ברך: blagosloviti):

1. Prvi put peti dan (1,22); blagoslov je upućen onim živim bićima koja imaju sposobnost prenosi dalje život koji su primili od Stvoritelja.

2. Drugi put šesti dan (1,28); blagoslov je upućen čovjeku da se *plodi* i *množi* te da napuni zemlju i da njome blagoslovno gospodari.

3. Treći put sedmi dan (2,3); blagoslov se odnosi na posvećeni (שָׁבָט, qdš) dan. C. Westermann smatra da time Bog taj dan obdaruje moći koja ga čini *plodonosnim* za čitavo čovječanstvo (usp. natuknicu »ברך brk«, u E. Jenni & C. Westermann, *Theologisches Handwörterbuch zum Alien Testament*, 1–2, Christian Kaiser, München, 2004). O značenju »šabata« za svećenički dokument (»P«) kao cjelinu, vidjeti F. Crüsemann, *Die Tora: Theologie und Sozialgeschichte des alttestamentlichen Gesetzes*, Chr. Kaiser / Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 1997, str. 348–349.

U cijelom svećeničkom dokumentu (»P«), u sklopu Pentateuha (Heksateuha), blagoslov se ne odnosi samo na duhovno dobro nego je uvijek povezan i s procvatom života, i to u smislu dvaju najvažnijih obećanja patrijarsima: obećanje brojčanog rasta (razmnožavanja) i obećanje zemlje (usp. Post 17,4–8; 28,3s; 35,11s; 48,3s) (Usp. primjerice bilješku »p« u: *Ancien Testament, TOB*, Paris 1997, str. 52).

38 Tekst o stvaranju ne govori toliko o načinu, naravi čovjekove sličnosti s Bogom, koliko o njezinoj svrsi. Naglasak je više na zadatku nego na daru, kako piše G. von RAD (usp. *Old Testament Theology. Volume I: The Theology of Israel's Historical Traditions*, SCM Press, London, 1975, str. 143). Biblijski čovjek nije rob, kao primjerice čovjek u mezopotamskim mitovima, nego on svijet treba »zaposjesti«, tj. angažirati se u njemu kao Božja slika, tj. poput Boga. U svijetu je da bi upravljao uspostavljenim redom stvaranja kao Božji predstavnik.

djelovanje davanjem novoga ljudskog života. Taj blagoslov³⁹ čovjeku, njoj i njemu, bračnome paru, treba biti božanski velikodušan: Zemlju, dom koji je sam Stvoritelj za njih pripremio, trebaju napuniti velikom ljudskom zajednicom. Takvom stvaralačkom suradnjom sa Stvoriteljem bračni par postaje obitelj⁴⁰.

Drugi Božji blagoslov (r. 28) bračnome paru, koji postaje obitelj, u toj liturgiji stvaranja glasi:

Sebi je (zemlju) podložite!

Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima, što puze po zemlji!

Čovjek, bračni par, na vrhu je piramide stvaranja. Svime što je »ispod« njega, on »vlada«. Vrlo je lako oba imperativa (*podložite, vladajte*) izvaditi iz konteksta. To bi međutim bilo iskrivljeno čitanje Svetoga pisma i promašeno razumijevanje Božjih riječi. Oba imperativa su ustvari nastavak Božjega blagoslova čovjeka. Nije nikada dovoljno naglasiti da je svaki imperativ u tom svetom tekstu ustvari Božji blagoslov⁴¹. Čovjek s vrha piramide stvorenja treba blagoslovno *upravljati* svime što je »ispod« njega u toj »piramidi«. Bog mu je povjerio sva šarolika i raznolika stvorenja prema kojima se treba postaviti onako kako mu je pokazao onaj čiji je čovjek *zastupnik*. Čovjekovo upravljanje stvorenjima ne smije se kreirati prema kaosu i samouništenju, nego prema harmoniji i životu, na način kako se događalo cijelo Božje stvaranje. Na taj način čovjek djeluje, kako je napisao G. Ravasi, kao »pastir i liturgičar kozmičke harmonije«, »kao umjetnik jedne kozmičke koreografije i direktor zbora kojeg čine morska bića, bezdani, sunce, mjesec, zvijezde...«⁴²; jednom riječju: blagoslovno.

Čovjek, on i ona, na vrhu piramide stvaranja kao slika, portret Božji, posrednik je između svega što je stvoreno i samoga Boga. On to može biti jer je tako

39 Psalmi, biblijska knjiga koja je u cjelina poetska, izričito i inspirirano slavi Božji blagoslov koji se u konkretnosti pokazuje brojnim potomstvom, npr.:

Ps 115, podsjećajući na Božje stvaranje, govori o blagoslovu Aronova doma darovanim potomstvom: «Umnožio vas Jahve, vas i vaše sinove! Blagoslovio vas Jahve koji stvori nebo i zemlju!» (rr. 14–15).

Ps 128 uzima slike plodnosti iz prirode kako bi istaknuo važnost Božjeg blagoslova potomstvom, brojnom djecom: »Žena će ti biti kao plodna loza u odajama tvoje kuće; sinovi tvoji k'o mladice masline oko stola tvojega. Eto, tako će biti blagoslovljen čovjek koji se Jahve boji!« (rr. 3–4).

40 Pavlove opomene koje upućuje roditeljima u vezi s odgojem djece ograničavaju se samo na upute očevima. Primjerice: »Očevi, ne *srdite* djece svoje, nego ih odgajajte stegom i urazumljivanjem Gospodnjim!« (Ef 6,4); »Očevi, ne *razdražujte* svoje djece, da ne budu *malodušna*« (Kol 3,21). Očeve upozorava na posljedice i opasnosti koje može proizvesti njihov neprimjeren odnos prema djeci. Majke, međutim, ne upozorava ni na što u vezi s djecom. Može se pretpostaviti njegovo povjerenje u ispravno postupanje majki prema djeci, te ih stoga nije bilo potrebno opominjati. Usp. druge upute tzv. novozavjetnih »kućnih pravilnika« ili »kućnih uredbi«: 1Tim 2,8–15; Tit 2,2–10, zatim u 1Pt 2,18–3,7.

41 Božji blagoslov čovjeku, između ostaloga, prema J. McKeownu, »jest način kojim Bog čovjeku iskazuje svoju naklonost« (usp. njegovo djelo *Genesis, The Two Horizons Old Testament Commentary*; Grand Rapids: Eerdmans, 2008), str. 197. Sva su stvorenja u stalnoj komunikaciji s Bogom, smatra V. B. K. Waltke. Još više, »svijet je prožet božanskim stvarnostima. (Uostalom) Bog je (taj isti svijet) satakao« (usp. *Genesis: A Commentary*, Grand Rapids, Zondervan, 2001), str. 65.

42 G. Ravasi, »Per un'estetica biblica«, *Rassegna di Teologia* 30 (1989), str. 41.

stvoren, jer ga je takvim oblikovao sam Bog. Čovjek, ona i on, uronjen je u jednu i u drugu stvarnost: u stvarnost svega stvorenog (»dolje«) i u božansku stvarnost (»gore«). Ljudsko biće, koje je Bog blagoslovio, jedino naime, u ime svega stvorenog, može uzvratiti Bogu blagoslovom i slavljenjem svoga Stvoritelja.

U Božjem blagoslovu čovjeka, već na prvoj stranici Biblije, sadržana je također moćna ekološka crta⁴³. Svijet, univerzum, namijenjen je da bude čovjekov ugodni i prostrani dom⁴⁴. Istodobno, taj cijeli svijet u kojem čovjek, bračni par, na čelu i u ime svega stvorenoga stoji pred svojim Bogom, postaje time Božjim svetištem⁴⁵.

Zaključak

Ekleziološko–kristološki tekst o braku (Ef 5,21–33) u svom kućnom pravilniku (Ef 5,21–6,9)⁴⁶ Pavao gradi na biblijskoj teologiji stvaranja. Dva teksta o stvaranju u Bibliji, jahvistički i svećenički, kojima ustvari počinje Sveto pismo, daju sasvim istaknuto mjesto braku i obitelji. Bračni par, odnosno obitelj, čini samu završnicu Božjega stvaranja.

Prema jahvističkom opisu stvaranja čovjeka (Post 2,7–25), muž i žena, on i ona su različiti i specifično jednakovrijedni. Oni ne mogu jedno bez drugoga. Prva Stvoriteljeva izjava o čovjeku uopće glasi: »Nije dobro da čovjek bude sâm« (2,18). Te Božje riječi otkrivaju da ne može biti sam niti on niti ona (2,18). Istodobno dvoje, on i ona čine »jedno tijelo« (2,24). Ta njihova jedinstvena međusobna upućenost naznačena je i u njihovim biblijskim nazivima: oni su 'iš (muž) i 'iššāh (mužica).

Prema svećeničkom tekstu o stvaranju čovjeka (Post 1,26–28), jednakovrijednost njega i nje naglašena je još jače nego u jahvističkom tekstu. Bez i najmanje aluzije na hermafroditizam ili androgenizam, ovdje se značenje pojma *čovjek*, kojega Bog stvara, odnosi na jednak način na njega i na *nju*, tj. na »muško i žensko«, istodobno i zajedno. Biblijske riječi »Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, *muško* i *žensko* stvori ih« (Post 1,27) daju do znanja

43 Usp. V. Pozaić [ur.], *Ekologija: Znanstveno–etičko–teološki upiti i obzori*, (Centar za bioetiku, Filozofsko–teološki institut DI, Zagreb, 2004); E.M. Conradie, »Review Essay: On the State of the Debate in Ecological Theology«, *Acta Theologica* 22 (2002), str. 22–30; J.J. Kanagaraj, »Ecological Concern in Paul's Theology«, *Evangelical Quarterly* 70/4 (1998), str. 291–309; H. Rolston, »The Bible and Ecology«, *Interpretation* 50/1 (1996), str. 16–26. I. Golub, »Ekologija srca — ekologija prirode u Evandjelju«, (u M. Karadjole [ur.], *Ekologija srca — Ekologija prirode*, zbornik, HKD sv. Jeronima, Zagreb, 2002), str. 30–42; A. Rebić, »Ekologija srca — ekologija prirode u Starom zavjetu«, (u M. Karadjole Šur.Č., *Ekologija srca...*, op.cit.), str. 15–29.

44 Grčka riječ οἶκος (i οἰκία) — od koje potječe naziv ekologija — znači »kuća«, ali i »hram« (usp. W. Bauer, *Griechisch — deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*, (De Gruyter, Berlin — New York, 1988).

45 Vlastiti dom se čuva i njeguje, a hram je sveto mjesto u kojem se zauzima stav poštovanja i štovanja. Više o tome aspektu u mom članku »Svijet — čovjekov dom i Božji hram: Ekologija na početku Biblije«, (u V. Pozaić [ur.], *Ekologija: Znanstveno–etičko–teološki upiti...*, op.cit.), str.153.

46 Usp. također: Kol 3,17 — 4,4; 1Tim 2,8–15; Tit 2,1–10; 1Pt 3,1–8.

da Stvoritelj ne stvara njega bez nje niti nju bez njega. Njih dvoje su različiti, ali nerazdvojivi. Iz načina izričaja, kako sveti tekst govori o stvaranju čovjeka, proizlazi da Bog »stvara« i blagoslivlja ne samo taj »prvi« nego i svaki bračni par, svih vremena⁴⁷.

Njoj i njemu, kao svojoj slici, svome »autoportretu« u svijetu, svojim suradnicima u stvaranju, Stvoritelj nije naredio, nego ih je blagoslovno, božanski obdario da budu stvaralački blagoslovljeni u djeci.

Biblijske opise o stvaranju ljudskoga bića — ustvari tekstove o čovjeku, muškarcu i ženi, o braku, o obitelji, Pavao, kao i biblijski čitatelj danas, smatra Božjom riječju. U tom svjetlu, iz biblijske perspektive, razni tzv. alternativni oblici »braka« ili »obitelji«, primjerice oni vođeni načelom »djeca da — bračni drug ne«, ili istospolni brakovi, ili istospolne⁴⁸ obitelji »duginih boja« s djecom, ili poliamorne obitelji itd. predstavljaju uzurpaciju smisla i uloge bračnoga para i obitelji kako su zacrtani Stvoriteljevim naumom. Brak i obitelj, onakvi kakve ih je Bog stvorio i blagoslovio, s blagoslovnom ulogom u svijetu koju im je Stvoritelj povjerio, nemaju alternative.

Bračni par, koji poput svećenika i svećenice može prinijeti slavu svome Stvoritelju u svoje ime i u ime svih stvorenja, Bog je blagoslovno intronizirao upraviteljima na zemlji, koju trebaju njegovati i čuvati kao vrt, kao vlastiti dom i kao Božji hram⁴⁹.

Takav dvostruki Stvoriteljev blagoslov koji je podaren bračnome paru, blagoslov djecom i blagoslov čuvanja svijeta, garancija je opstanka i prosperiteta života i zemlje. Promocija života je konstitutivna sastavnica toga biblijskoga Božjeg blagoslova.

Netko bi mogao s pravom primijetiti da se već u biblijskim tekstovima o stvaranju nalazi i Božja »zebnja« da bi čovjek mogao početi djelovati suprotno od blagoslova koji je od njega dobio, tj. protiv života. Mogao bi npr. smisliti nekakve »alternativne« oblike (ne)života, koji ustvari ne bi bili usmjereni niti prema životu niti prema svijetu sklada i hrama, nego prema beživotnoj pustoši i kaosu.

Iz svetopisamskih izvještaja o stvaranju izričiti su dakle Božji indikativ i imperativ u vezi s brakom i obitelji. Dobrobit braka i obitelji nerazdvojno je pove-

47 Tri puta u istome retku (Post 1,27) nalazi se riječ »stvoriti« (בָּרָא). Prvim izričajem »stvoriti« (בָּרָא) naznačeno je da je Bog stvorio čovjeka na »svoju sliku« (בְּצַלְמִי); drugim »stvoriti« (בָּרָא) otklonjena je svaka sumnja o tome čija je čovjek slika: on je stvoren »na sliku Božju« (בְּצַלְמֵ אֱלֹהִים). Trećim »stvoriti« (בָּרָא) istaknuto je da »čovjek« (אָדָם), kojega je Bog stvorio, nije biće u jednini, nego je to zapravo bračni par, i to »muško i žensko« (אָדָם וּנְקֵבָה). Njih, u množini (אָדָם), kao bračni par, kao »muško i žensko«, Bog, odmah nakon stvaranja, blagoslivlja da napune zemlju (r. 28). Taj zadatak, blagoslov, u punom njegovu opsegu, moguće je ostvariti samo ako je povjeren svakom bračnom paru bez iznimke. Kako blagoslov, tako se i »stvaranje« prije blagoslova odnosi na svaki bračni par, od postanka svijeta.

48 Prema Tori (Lev 20,13), homoseksualna praksa se osuđuje smrtnom kaznom. »Ako bi muškarac legao s muškarcem kao što se liježe sa ženom, obojica bi počinila odvratno djelo (וַיִּזְנֶהוּ). Neka se smaknu i krv njihova neka padne na njih.«

49 Biblijska ideja o svijetu kao Božjem hramu prisutna je u pjevanju »Četa« (I. Mažuranić, *Smrt Smail-age Čengića*): *Crkva mu je divno podnebesje, / Oltar časni brdo i dolina, / Tamjan miris što se k nebu diže / Iz cvijeta i iz bijela svijeta....*

zana s dobrobiti života i zemlje. Biti ili ne biti obitelji ustvari znači biti ili ne biti ljudskog života i samoga svijeta. U konačnici, kako što to Pavao očekuje (usp. Ef 5,21–33), dati braku i obitelji dostojanstveno mjesto u Crkvi i društvu, onakvo mjesto kakvo im prema Stvoriteljevoj zamisli pripada, znači ustvari biti vjerman samoj božanskoj objavi.

In the Beginning God Created... the Family (Gen 1: 1.27 ff)

To Be or Not to Be: The Family, then Life and the World Itself

*Pero Vidović**

Summary

The starting point of this article are the ecclesiological–christological marital instructions (Ef 5: 21–33) in the household and family set of rules (Ef 5: 21–6,9) founded in the biblical theology of creation. The first part of the study contains a brief reference to the family situation at the time of the writing of these rules and also in our own time. The second section elaborates the understanding of marriage and the family in two biblical texts on the creation of marriage and founding a family: a priestly text (Gen 1: 26–28) and a Yahwistic text (Gen 2:7–25). According to these narratives the married couple, or rather the family, is the completion of God's act of creation. To the man and woman, to him and her, who are equals in their distinctiveness, the married couple, God's image, his co-worker on earth, the Creator has entrusted the world with a twofold blessing which is directed toward life in two ways — through procreation and safeguarding of the earth as his own home and God's home. God's creative blessing is directed in fact toward every married couple for all times. According to the Bible, therefore, the family has no alternative. In fact the survival of the family means also the survival of human life and the world itself. Key words: Family, marriage, husband, wife, offspring, distinctiveness and equality, creative blessing, alternative forms of communities, priestly creation narrative, Yahwistic creation narrative

* Dr. sc. Pero Vidović, Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb. Address: Jordano-
vac 110, p. p. 169, 10001 Zagreb, Croatia. E-mail: pvidovic@ffdi.hr